

KVINNORS RÖSTRÄTT I SVERIGE

Kulturhistoriska och
minnespolitiska essäer

Redaktörer
Christina Florin
Ulla Manns
& Kirsti Niskanen

Trycksak
3041 0865

Creative Commons Erkännande 4.0 Internationell (CC BY 4.0)

Bildmaterial kan vara upphovsrättsskyddat

Södertörns högskola
(Södertörn University)
The Library
SE-141 89 Huddinge
www.sh.se/publications

© Författarna

Omslagsbild: Ursprungligen 'A woman standing next to a flag on a sidewalk', 1918,
Library of Congress, Harris and Ewing collection.

Inga kända begränsningar för publikation.

Omslagsdesign: Jonathan Robson

Grafisk form: Per Lindblom & Jonathan Robson

Tryckt hos E-Print, Stockholm 2026

Södertörn Academic Studies 101

ISSN 1650-433X

ISBN 978-91-89962-53-8 (tryck)

ISBN 978-91-89962-54-5 (digital)

Om kvinnors rösträtt. En introduktion

Christina Florin, Ulla Manns & Kirsti Niskanen

Att som kvinna under 1800-talet tala i egen sak, att organisera sig för att driva krav om rättvisa och förändring för gruppen kvinnor, och att ta plats i offentligheten som ett talande och handlande subjekt, var något som provocerade.¹ Trots detta tog en mer samordnad organisering för att driva den så kallade kvinnosaken fart från mitten av seklet. Först togs en rad initiativ för att driva enskilda kvinnofrågor som utbildningsfrågor, äktenskapsrättsliga frågor eller sexualmoraliska frågor. Med Fredrika Bremer-förbundets bildande 1884 fick sedan kvinnosaken en mer kraftfull och fokuserad organisation. Vid sidan av den samlades även många inom arbetar- och nykterhetsrörelserna för att där bevaka och förbättra kvinnliga arbetares villkor.²

Därmed var grunden lagd för kampen för kvinnlig rösträtt i Sverige. Den drog i gång i Sverige kring sekelskiftet 1900 och mobiliseringen blev snabbt massiv. Som aldrig tidigare förr slöt en mängd kvinnor upp, därtill ett stort antal manliga politiker, debattörer och andra över hela landet. Också motståndet mot kravet hårdnade. Inte sällan uttryckt på ett raljant och nedlåtande sätt. Det talades och samtalades på olika vis om kvinnors eventuella rätt till politiskt medborgarskap på en rad arenor. Det talades i hemmen, på caféer, i

¹ Se vidare Christina Florin och Lars Kvarnström, "Inledning: Kvinnor på gränsen till medborgarskap", i *Kvinnor på gränsen till medborgarskap genus, politik och offentlighet 1800–1950*, red. Christina Florin och Lars Kvarnström (Stockholm: Atlas akademi, 2001), 21.

² Florin och Kvarnström, "Inledning"; Ulla Manns, *Upp systrar, väpnar er! Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism* (Stockholm: Atlas akademi, 2005); Ulla Manns, *Den sanna frigörelsen: Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1997); Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik: en studie av svensk socialdemokrati* (Lund: Arkiv, 1986); Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor: folkbildare, företagare och politiska aktörer: Vita bandet 1900–1930* (Göteborg: Makadam, 2011); Yvonne Svanström, *Offentliga kvinnor: prostitution i Sverige 1812–1918* (Stockholm: Ordfront, 2006).

riksdagen, i medier, i romaner, på allmänna möten, i föreningar, vid middagsbjudningar och promenader. Rösträtten blev en central fråga för kvinnokampen i Sverige åren runt sekelskiftet 1900.³ Den har därmed också, med rätta, rönt stor uppmärksamhet i forskningen. Hittills har forskningen om rösträtt för kvinnor i Sverige dominerats av studier om enskilda personer och föreningar.⁴ I denna antologi presenteras studier som empiriskt fördjupar förståelsen av rösträttsfrågan genom att utforska dess kulturhistoriska och minnespolitiska aspekter, med fokus på hur diskurser, symboler och minnespraktiker format förståelsen av rösträttskampen i sin samtid och dess eftervärld.

För kvinnorörelsen var den politiska rösträtten, alltså till riksdagens andra kammare, och möjligheten att väljas in i densamma, framför allt en symbol- och rättvisefråga. Det var ett krav på erkännande av kvinnor som handlande och kapabla varelser, som fullvärdiga samhällsmedborgare oavsett politisk hemvist i en tid då en parlamentarisk demokrati började ta form. Rösträtten sågs också av många, sannolikt av merparten av alla som stödde kravet, som nyckeln till reellt politiskt inflytande. Detta i en tid när politiska partier börjat bildas och kommunalpolitiken kom att handha en rad frågor som sedan länge legat socialt engagerade kvinnor om hjärtat.⁵

³ Christina Florin, "Visioner, rörelser och rösträtt: en resa i tiden", i *Rösträttens århundrade: kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson och Lena Wängnerud (Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2018); Ulrika Holgersson och Lena Wängnerud, "Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin", i Holgersson och Wängnerud, *Rösträttens århundrade*; Annika Berg och Martin Ericsson, red., *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921* (Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2021).

⁴ Bertil Björkenlid, *Kvinnokrav i manssamhälle: rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902–21* (Uppsala: Uppsala universitet, 1982); Manns, *Den sanna frigörelsen*; Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser: den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921* (Stockholm: Atlas Akademi, 2004); Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder: rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, PhD Diss., Stockholms universitet, 2005); Christina Florin, *Kvinnor får röst: kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* (Stockholm: Atlas, 2006).

⁵ Rönnbäck, *Politikens genusgränser*; Manns, *Den sanna frigörelsen*; Manns, "Minnet av kvinnors rösträtt: jubileer och aktivister formar historien", i Holgersson och Wängnerud, *Rösträttens århundrade*. Skepsis till rösträtten som en förändrande reform fanns inte minst bland anarkistkvinnor och anti-militarister som Elin Wägner och Anna Elg-

När riksdagsdiskussioner om utökade rösträttsmöjligheter för män startade, stod det således klart för kvinnorörelsen att det var dags att med kraft driva frågan. 1903 kom därför arbetet att organiseras nationellt i Landsförenings för kvinnans politiska rösträtt (LKPR). Den anslöt snabbt till den omfattande organisationen International Women's Suffrage Alliance, som bildades 1904 just i syfte att fokusera rösträtten. Till LKPR, som var politiskt oberoende, anslöt lokala föreningar som snart bildades runt om i landet. LKPR kom som mest att ha drygt 17 000 medlemmar och var därmed den klart största kvinnoorganisationen i Sverige. Föreningens fokus var rösträtt till riksdagens andra kammare och kom 1907 att också omfatta krav på valbarhet till riksdagen. I syfte att förhindra partistrider inom organisationen, antog LKPR av strategiska skäl enbart kvinnor som medlemmar.⁶

Vid sidan av LKPR arbetade andra kvinnoorganisationer för rösträtt samtidigt som de oförtrutet också verkade för andra förändringar. Frågor om ekonomisk jämställdhet i äktenskapet, utökade arbets- och utbildningsområden, förbättrade villkor inom industrin, hygien och sociala frågor var samtidigt synnerligen centrala. Detta är något som lätt kommer bort i historieskrivningen om den tidiga kvinnorörelsen.⁷ Men rösträtten var den av kvinnorörelsens frågor som det talades mest om. Som få frågor tidigare uppmärk-

ström. Se Markus Lundström, ”’The Ballot Humbug’: Anarchist Women and Women's Suffrage”, *Moving the Social: Journal of Social History and the History of Social Movements* 66 (2021); Sofie Qvarnström, *Motståndets berättelser: Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget* (Hedemora/Möklinta: Gidlunds förlag 2009), 115–116, 192–193.

⁶ LKPR:s bildande föregicks av tillkomsten av Stockholms Förening för kvinnans politiska rösträtt. Sveriges riksdag bestod av två kamrar mellan åren 1866 och 1971. Val till första kammaren skedde genom indirekta val via landstingen. Den politiska rösträtten avsåg således den andra kammaren. Att inte tillåta män som medlemmar var ett medvetet val i syfte att undvika politisk splittring. Se vidare Rönnbäck, *Politikens genusgränser*.

⁷ Manns, *Den sanna frigörelsen*; Manns, ”Minnet av kvinnors rösträtt”; Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik*; Bengtsson, *Nyktra kvinnor*; Svanström, *Offentliga kvinnor*; Christina Carlsson Wetterberg, *– bara ett öfverskott af lif – en biografi om Frida Stéenhoff (1865–1945)* (Stockholm: Atlantis, 2010); Josefin Hägglund, *Demokratins stridslinjer: Carl Lindhagen och politikens omvandling, 1896–1923* (Huddinge: Södertörn doctoral dissertations, 2023).

sammades kravet på politiskt medborgarskap i medierna, i politiken och föreningsväsendet, i kulturlivet, i privata samtal och korrespondens mellan människor. Sättet på vilket det talades kunde däremot skilja sig radikalt åt: ömsom som en självklar rättvise- och demokratifråga, som något nödvändigt för samhällets utveckling, ömsom som horribelt och naturvidrigt, som ett hot mot den traditionella heterosexuella familjens och kärlekens existens. Kontrasterna var stora och tonläget ofta påfallande högt, inte minst jämfört med reaktioner på andra och tidigare framförda kvinnosakskrav. Rösträttskämparna porträtterade gärna sig själva som stolta, sunda, värdiga, eller som i Storbritannien till och med som martyrer.⁸ Deras belackare gjorde tvärtom. Karikatyrer i text och bild av fula, arga, farliga, manhaftiga kvinnosakskvinnor som blott önskade överge familj och barn var otaliga. Raljerande och öppet misogyn texter och sånger likaså.

Ett exempel på det högstämda känsloläget är från 1908, när både socialdemokrater och liberaler börjat stödja kravet på kvinnors rösträtt. Då tog den svenske konstnären och författaren Albert Engström tillfället i akt att racka ned på aktivisterna. Det var Frida Stéenoffs pamflett *Hvarför skola kvinnorna vänta?* (1905) som han i sin skämttidning *Strix*, reagerade på. Hans formuleringar ansluter väl till tidens misogyni, pregnant formulerade av tysken Ernst von Wolzogen. Han fann kvinnosakskvinnor vara ytterst naturvidriga, helt enkelt könsavvikande. Detta utvecklade han i sin mycket populära roman *Das Dritte Geschlecht* från 1899, en bok som gavs ut i flera upplagor och snabbt översattes till svenska. Där beskrivs kvinnosakskvinnor bland annat som ”urvattnade manliga själar i smaklösa kvinnohöljen”.⁹ Engströms utfall röjer inte bara hans misogyni utan också hans syn på politikens och samhällets genus-

⁸ Se *Votes for Women*, red. June Purvis och Sandra Holton (London: Routledge, 2000); *The British Women's Suffrage Campaign: National and International Perspectives*, red. June Purvis och June Hannam (London: Routledge, 2021).

⁹ Björkenlid, *Kvinnokrav i manssamhälle*, 15. Den svenska översättningen av *Det tredje könet* kom redan 1899. Den gavs 1911 ut på nytt och kom 1913 i nyöversättning, en utgåva som 1924 följdes av ytterligare en upplaga. Björkenlid ser bokens popularitet som ett uttryck för ett ökat motstånd mot kvinnorörelsens krav om medbestämmande, lika rättigheter och möjligheter till självförsörjning och självbestämmande, 15.

och heteronormativt kodade gränser. Gränser som, enligt Engström, självfallet skulle bevaras, annat var otänkbart. Han skriver:

Kvinnan, som vi män älska, begär icke bättre än att få ställa sig under en mans despotism, *lyda* med ett ord. Och en sådan, som har denna sunda instinkt, är oss oändligt mycket mera tilldragande, vore hon än spetälsk, halt, blind och förtvinad, än en som löper med valsedel.¹⁰

Kvinnor skulle vara till för män och familj, att kräva politiskt inflytande och bli självständig uppfattades inte som attraktivt. När detta skrevs stod gifta kvinnor alltjämt under makens juridiska målsmanskap (något som upphörde först 1921). När rösträttsarbetet intensifierades än mer, en bit in på 1910-talet, och LKPR gjorde en landsomfattande namninsamling som samlade hela 350 000 namnunderskrifter, skruvade han upp volymen än mer. I explicit sexualiserande termer menade han sig ha funnit ett sätt att för all tid framöver tysta kraven:

Front emot kvinnornas rösträtt ock, men front på det enda sätt som står mannen till buds, en maskulin och energisk, effektiv erotik, och jag tror att de ge politiken den så kallade Fan, när debatterna sluta i ömma hviskningars hetsigt äggade sorl eller drunkna i barnskrik.¹¹

Rösträttsfrågan kom som sagt att på ett sätt som få tidigare formulerade kvinnorörelsekrav, väcka reaktioner och leda till hårt motstånd. Så var fallet inte minst i Storbritannien där de militanta suffragetterna verkade och repressionen mot dem var särskilt hård.¹² Men i mindre om än allvarsam skala var misogynin uttrycklig även

¹⁰ Strix 1/7 1908, citerat ur Björkenlid, *Kvinnokrav i manssamhälle*, 16.

¹¹ Strix 23/7 1913, citerat ur Björkenlid, *Kvinnokrav i manssamhälle*, 16. I andra skämtteckningar samma år porträtterade Engström kvinnoasakskvinnor som just manliga och kallade dem lesbiska. Se Strix nr 3 1908.

¹² Manns, *Den sanna frigörelsen*; Rönnbäck, *Politikens genusgränser*; Holgersson och Wängnerud, "Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin". Se Purvis och Holton, *Votes for Women* samt *The British Women's Suffrage Campaign* om situationen i Storbritannien.

i Sverige. Anledningarna till att just rösträtten väckte så kraftiga reaktioner var många och olika debattörer hade olika incitament för sina inlägg. Forskningen visar att kravet på kvinnors rösträtt och politiska medborgarskap, precis som 1880-talets feministiska krav om jämlik och kvinnovänlig sexualmoral, synliggjorde samhällets genuskodade och heteronormativa gränser.¹³

Denna antologi samlar, som framgått ovan, nya studier om kvinnors rösträtt i Sverige. Den gemensamma nämnaren för dem är att alla fokuserar kulturella uttryck och föreställningar rörande genus i vid bemärkelse. Antologin placerar därmed in sig i flera forskningsfält som stundtals överlappar: feministiska kultur- och språkstudier samt minnesstudier och historiografi.

Hur talades det rent konkret om rätten till rösträtt för kvinnor i olika sammanhang, hur representerades rösträttskravet och aktivisterna i populärkultur och medier, hur har minnesskapandet kring detta så uppmärksammade krav sett ut i Sverige och i det transnationella sammanhang som kvinnorörelsen i västvärlden befann sig? Hur talade centrala politiker om frågan? Därtill, vilken betydelse tillmättes själva förmågan att tala, att formulera argument och hålla möten under arbetet för rösträtt och vilken betydelse har talet liksom förmågan att lyssna för genusskapande och jämställdhet idag? Detta är teman i de kapitel som ingår i antologin. Boken omfattar således både uttryck för och mediering av temat rösträtt för kvinnor i vid bemärkelse, såväl diskursivt som gällande representation och mediering i sin samtid och i den historia som sedan kom att skrivas om kvinnorörelsen och den svenska demokratis utveckling. Kapitlen bidrar tillsammans och enskilt med nya perspektiv på de många förhandlingar om genus och i förlängningen även sexualitet, som pågick under åren för rösträttskampen och som alltjämt pågår i Sverige. Vilken rätt har kvinnor att höja sina röster och tala i gemensam sak, påtala och synliggöra orättvisor och diskriminering, och vart går egentligen gränserna för kön och genus-

¹³ För omfattande referens till forskningsläget se Holgersson och Wängnerud, "Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin"; Florin, "Visioner, rörelser och rösträtt"; Eva Borgström och Hanna Markusson Winkvist, red., *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum: kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960* (Stockholm: Appell förlag, 2018).

uttryck? Detta är frågor som var högaktuella kring sekelskiftet 1900. Det är också frågor som alltjämt aktualiseras när jämställdhet, lika rättigheter, genusuttryck, sexuella övergrepp och trakasserier och många andra feministiska frågor diskuteras. Det är också frågor som alltjämt aktualiseras när själva historieskrivningen sätts under lupp, i Sverige och annorstädes.

Rösträttsfrågan i dåtidens kvinnosak och historieskrivning

Redan 1884 lade den kvinnosaksvänlige riksdagsmannen F.T Borg fram en motion om kvinnors rösträtt till riksdagens andra kammare. Även om motionen fick påfallande stort stöd, 44 röster för och 53 emot förslaget, gick den inte igenom.¹⁴ Den nyligen organiserade kvinnorörelsen med FBF i spetsen ansåg inte heller att tiden var mogen för en dylik reform. För som förbundets grundare Sophie Adlersparre formulerade det: vilken nytta hade kvinnor av en reform som riskerade att inte användas utan endast bli av formell art. Risker att kvinnor skulle hamna i händerna på manlig partipolitik uppfattades som överhängande av FBF.¹⁵ Några decennier senare, under det sena 1890-talet började krav om utökad rösträtt för män att kraftfullt föras fram. Inför att riksdagen återigen skulle ta upp utökad rösträtt för män fann kvinnorörelsen tiden vara mogen. Nu var timingen rätt och de skred till verket. 1899 skickade Fredrika Bremer-förbundet in en skrivelse till regeringen. Carl Lindhagen, själv organiserad i FBF, då liberal andrakammarledamot kom sedan att med kraft driva frågan i riksdagen. 1902 bildades Stockholms Förening för Kvinnans Politiska Rösträtt och året därpå LKPR. En segdragen och stundtals nedslående kamp för rösträtt mötte kvinnorörelsen under åren fram till det stora genombrottet 1918, då riksdagens första kammare under hård press slutligen gick med på att låta frågan föras upp vid nästa ordinarie riksdag, 1919.¹⁶ I kort

¹⁴ Förslaget gick inte till votering i första kammaren. Ulla Manns, *Upp systrar, vapnen er!*, 41.

¹⁵ Manns, *Den sanna frigörelsen*, 78.

¹⁶ För en ingående analys av reformarbetet och riksdagens hantering se Rönnbäck, *Politikens genusgränser*. Om Lindhagens kvinnosaksengagemang, se Hägglund, *Demokratins stridslinjer*.

rekapitulation drevs reformen formellt igenom i två steg mellan åren 1919 och 1921.

I ett första steg togs 1919 ett beslut i båda kamrar om att ge myndiga kvinnor rösträtt till riksdagens andra kammare. Beslutet omfattade även valbarhet till riksdagen. Eftersom reformen krävde en ändring i grundlagen, behövdes ytterligare ett beslut, med ett riksdagsval emellan. Så skedde. 1920 hölls val till Sveriges riksdag och 1921 antogs reformen en andra gång, med bifall från båda kamrarna. Hösten 1921 hölls sedan val igen. Denna gång kunde även röstberättigade kvinnor rösta och kandidera till en plats i andra kammaren. När riksdagen sedan öppnade i januari 1922 tog fem kvinnor plats, en i första kammaren och fyra i den andra. Kerstin Hesselgren i första kammaren var liberal. I andra kammaren tog från socialdemokraterna Agda Östlund och Nelly Thüring plats, från liberalerna Elisabet Tamm och från högern Berta Wallin.¹⁷

Som redan framgått, var rösträtt långt ifrån den svenska kvinno- rörelsens enda eller kanske ens mest centrala krav. Men när mobiliseringen tog fart var det, med undantag för ett fåtal anarkistiska kvinnor, den fråga de samlades kring. Det var ett gyllene politiskt tillfälle att driva igenom en reform som inte fick slarvas bort. Meningarna gick däremot isär om vad rösträtten skulle användas till, faktiskt också om anledningen till att kvinnor borde ha rösträtt. Vissa såg det som en rättvisefråga, andra som ett unikt kvinnligt bidrag till en hittills manligt genomsyrad politik.¹⁸ Detta är emellertid teman som faller utanför denna antologis omfång. Antologin omfattar inte heller teman som rör fredsaktivisternas eller anarkisternas mer skeptiska hållning till rösträtten som politiskt medel, en skepsis som inte minst första världskriget aktualiserade. Men det är för historieskrivningens skull viktigt att komma ihåg att någon enad kvinno- rörelse kring fler frågor än rösträtt inte existerade.

Antologin omfattar också minnespolitiska och historiografiska frågeställningar. När rösträtt för kvinnor diskuterats i svensk historieskrivning har den ofta presenterats som en demokratifråga, som krav om kvinnors rätt till en enskild och direkt relation till

¹⁷ Holgersson och Wängnerud, "Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin".

¹⁸ Lundström, "The Ballot Humbug"; Manns, "Minnet av kvinnors rösträtt".

staten (i stället för att gå via en make eller förmyndare), därtill som kvinnorörelsens främsta landvinning under 1900-talets första del.¹⁹ Denna dominerande berättelse etablerades tidigt av kvinnorörelsen själv, redan 1905 av historikern, kvinnoaktivisten och läraren Lydia Wahlström. Den fick sitt fullödiga uttryck i hennes bok *Den svenska kvinnorörelsen* 1933 och har sedan kommit att leva kvar. Wahlström – en kontroversiell frontfigur i det tidiga 1900-talets kvinnorörelse – fokuserade på vikten att erövra formell politisk makt och presenterade rösträttsreformen 1921 som en entydig framgång för kvinnor. Hon tilldelade den därmed en central plats i kvinnorörelsens historia. Rösträtten, skrev hon redan 1904, var kvinnorörelsens första egentliga krav på makt.²⁰

Andra uppfattningar om rösträttsreformen, inte minst Elin Wägners systemkritiska motberättelse i *Väckarklocka* 1941, har i stort sett fallit i glömska i historieskrivningen om rösträttens betydelse i svensk kvinnorörelse. Wägner hade själv varit en framträdande aktivist i rösträttsarbetet, men redan en bit in på 1910-talet flyttades fokus till fredsfrågan. Hon började alltså snart att tvivla på reformens förändrande potential.²¹ I *Väckarklocka* – som skrevs under det brinnande kriget – ifrågasatte hon skarpt rösträtten som ett medel för att åstadkomma radikal, varaktig och feministisk samhällsförändring: Vad ville kvinnor ha utöver ett formellt erkännande av politiskt medborgarskap? Vilken vision fanns egentligen i kvinnorörelsen, frågade sig Wägner.²² Hon var djupt besviken

¹⁹ Christina Florin och Josefin Rönnbäck, "Gamla och nya rum: Kvinnorösträttsrörelsen som bildningsprojekt", i *Rösträtten 80 år: forskarantologi*, red. Christer Jönsson (Stockholm: Justitiedepartementet, 2001); Lenita Freidenvall och Josefin Rönnbäck, "Inledning: Bortom rösträtten", i *Bortom rösträtten: kön, politik och medborgarskap i Norden*, red. Lenita Freidenvall och Josefin Rönnbäck (Huddinge: Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, 2011); Florin, "Visioner, rörelser och rösträtt".

²⁰ Lydia Wahlström, *Den svenska kvinnorörelsen: öfversikt af dess uppkomst och utveckling* (Stockholm: Norstedts, 1904); Lydia Wahlström, *Den svenska kvinnorörelsen: historisk översikt* (Stockholm: Norstedts, 1933); Lydia Wahlström, *Den svenska kvinnorörelsen: översikt* (Studentföreningen Verdandi småskrifter 422, 1939). Se vidare Manns, "Minnet av kvinnors rösträtt", för analys av denna historieskrivning.

²¹ Manns, "Minnet av kvinnors rösträtt"; Qvarnström, *Motståndets berättelser*, 115–116, 192–193; Ulrika Knutsson, *Den besvärliga Elin Wägner* (Lund: Historiska media, 2020).

²² Elin Wägner, *Väckarklocka* (1941; Stockholm: Proprius, 1990); Manns, "Minnet av kvinnors rösträtt".

över den svenska kvinnorörelsen som i hennes ögon schabblat bort möjligheten att se bortom de fasta ramar som mansväldet, enligt henne, satt. De alltför reforminriktade kvinnosakskvinnorna, inte minst de i LKPR, fann hon vara alltför okritiska till inomparlamentariskt arbete: ”kvinnorna gör som jakthunden, slickar husse på hand till tack” i stället för att protestera och organisera sig för fred och anti-militarism, skrev hon besviket och argt.²³

Förutom Wägners pacifistiska, antimilitaristiska och civilisationskritiska vision och inomfeministiska kritik, finns även andra, faktiska och mer empirinära anledningar att ifrågasätta fokuseringen på rösträttsreformen som kvinnorörelsens största landvinning. Flera lika genomgripande reformer har i historieskrivningen om kvinnorörelsen hamnat i skymundan och ofta inte satts i sitt större feministiska sammanhang som rösträtten faktiskt befann sig i. Det som inte sällan glöms bort är att den politiska rösträtten knappast var den samlade, internationella socialistiska kvinnorörelsens radikalaste krav. Ulla Wikander visar i sin studie av de internationella socialistiska feministkongresserna mellan 1870- och 1910-talen, alltså under den tid då den svenska kvinnorörelsen formerade sig och blev en aktiv politisk samhällskraft, hur rösträtt var ett reformkrav som det var relativt enkelt att enas kring tvärsöver partipolitiska och nationella gränser jämfört med andra krav som inbegrep klassfrågor. Wikander lyfter särskilt fram hur kontroversiellt krav kring kvinnors ekonomiska medborgarskap var. Ulla Manns forskning ansluter till denna tolkning och lyfter därtill fram sexualpolitiska frågor och gift kvinnas myndighetsstatus, den senare också den helt inflätad i frågan om ekonomiskt medborgarskap. Egendomsrätt, den gifta kvinnans ställning i äktenskapet och hennes ekonomiska oberoende var, liksom krav på en jämlik sexualmoral, frågor som inbegrep en förändring i den heterosexuella relationen. Frågorna aktualiserade just samhällets genus- och heterosexuellt kodade ramverk. Det var frågorna som skar rakt in i den heterosexuella parrelationens och äktenskapets hjärta, frågor som ifrågasatte varför kvinnor inte skulle kunna förfoga över

²³ Wägner, *Väckarklocka*, 157.

egen egendom, inkomst och ha lika lön, leva lycklig som en ogift, självförsörjande kvinna. Den sistnämnda figuren kallade Elin Wägner för SBK, omskriven i hennes roman *Norrullsligan* från 1908: en självförsörjande bildad kvinna. Dylika frågor var det alltså betydligt svårare att skapa enighet om.²⁴ I den svenska kontexten är det viktigt att påminna om att Föreningen gift kvinnas äganderätt, grundad 1873, inte bara var den första formella kvinnoorganisationen. Den valde därtill att fokusera pudelns kärna i frågan om kvinnors underordnade ställning. Föreningen anslöt senare till FBF och uppgick i dess lagkommitté. Där drevs en rad centrala frågor för kvinnorörelsen: rätten att förvalta egendom, behålla frukterna av den egna arbetsinkomsten, gift kvinnas myndighet, skilsmässa, vårdnadsfrågor med mera.²⁵

Antologins upplägg och innehåll

Antologins artiklar ställer alla, utifrån olika teoretiska perspektiv och med olika empiriska underlag, frågor om de maktdimensioner – språkliga, politiska, historiografiska och minnespolitiska – som med rötter i 1800-talets kvinnorörelse aktualiserades under 1900-talets diskussioner om rösträtt och som är aktuella än idag. Texterna presenterar ny empiriskt grundad forskning om rösträttsfrågans genus- och sexualpolitiska dimensioner i såväl det dåtida som samtida Sverige. Bidragen lyfter även fram diskurser som hittills intagit en undanskymd plats i både forskningen och historieskrivningen om rösträtt för kvinnor.²⁶

I antologins första artikel ställer Karin Milles frågan om språkets makt ur ett genusperspektiv. Genom att introducera begreppet ”fe-

²⁴ Ulla Wikander, *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950: genus, makt och arbetsdelning* (Stockholm: Atlas, 2006), 326–329; Manns, *Den sanna frigörelsen*; Manns, ”Minnet av kvinnors rösträtt”. Se även Eva Borgström, ”Emancipation and evolution: Ellen Key och den villkorade kärleken”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 25 (2004): 3; Cecilia Anell, *Begärets politiska potential: feministiska motståndstrategier i Elin Wagners Pennskaftet, Gabriele Reuters Aus Guter Familie, Hilma Angered-Strandbergs Lydia Vik och Grete Meisel Hess Die Intellektuellen* (Lund: Ellerströms, 2016).

²⁵ Manns, *Den sanna frigörelsen*; Kari Melby et al, *Inte ett ord om kärlek: äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930* (Göteborg: Makadam, 2016).

²⁶ Flera av antologins bidrag presenterades som papers på ”Suffrage now! International Conference on Gender and Democracy”, Stockholms universitet, 13–14 augusti 2021.

ministiskt diskursivt arbete” analyserar hon två företeelser. Den första handlar om hur den organiserade rösträttsrörelsen i 1900-talets början förde kvinnokamp med språkets hjälp, väl medvetna om dess centrala men kontroversiella betydelse för att kunna verka i både politiska församlingar och i det civila samhället. På de många samhällskurser som LKPR och lokalföreningarna organiserade runt om i landet – Milles exempel är en diskussionscirkel i Strängnäs – tränades kvinnor att ta ordet, lära sig att hålla möten enligt konstens alla regler och göra sina röster hörda i offentliga sammanhang. Milles andra exempel handlar om språkets makt i vår tid, med motsatta förtecken – att öva män i konsten att hålla tyst, att lyssna och ge plats åt andra i en samtalsituation. Det är en metod som fått namnet ”killmiddag”. I vilken grad detta slags diskursiva arbete i specifika mansgrupper verkligen bidrar till att rucka maktbalansen mellan kvinnor och män i offentliga sammanhang är än så länge en öppen fråga

Den nästföljande artikeln, av Marita Rhedin, handlar också om språkets makt under tidigt 1900-tal, men i ett annat offentligt sammanhang, nämligen i tidens populärkultur. Hon studerar revyer, kupletter och schlagere – ett hitintills utforskat område vad gäller synen på och talet om kvinnosaksaktivister och krav om förändrade genusnormer. Rhedins analys visar att språkets makt får en speciell dimension när orden framförs i form av sånger och texter, med hjälp av rösten som instrument. Röst relaterar till makt, representation, auktoritet och agens, menar Rhedin, och därför ger en analys av de musikaliska uttrycken om rösträttskvinnor och kvinnorörelsen en inblick i vilka frågor som framställdes som hotande för den invanda samhälls- och genusordningen. Genom de populärmusikaliska uttrycken kommenterades rösträttsarbetet och dess aktivister utifrån positioner och arenor som låg utanför rösträttsrörelsen. De utgjorde ett slags samhälleligt ”performance” där ifrågasättandet av rösträtt för kvinnor tog stor plats, med negativa bilder av rösträttsaktivister och förespeglingar om en inverterad könsordning där kvinnor som trädde fram i offentligheten och slogs för att uppnå politisk makt, presenterades som icke-kvinnor, som maskuliniserade. Myntets andra sida i många framställningar var rösträtts-

kvinnornas makar som förvisades till hemmets sfär och presenterades som feminiserade, det vill säga avmaskuliniserade. För att ge relief åt dessa populärkulturella uttryck om rösträttsfrågan analyserar Rhedin även sånger som framfördes inom LKPR. I musik och texter framträdde, menar Rhedin, en motmakt – rörelsens behov att presentera rösträttskampen och dess representanter som rättvisa och värdiga, som legitima medborgare som arbetade för att främja den svenska nationens bästa.

Kvinnorörelsens behov av att skapa status åt rösträttskampen genom symboler och förebilder är föremålet för Louise Berglunds artikel. Hon visar hur LKPR, under beskydd av dess centralgestalt Lydia Wahlström som en tid var vice ordförande i Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, lyfte fram heliga Birgitta som en symbolfigur som rösträttskampen kunde dra nytta av. Det skedde 1916 genom val av Birgitta-dagen till ”Rösträttsrörelsens dag”, alltså tre år innan de första formella besluten om rösträtt fattades i riksdagen. Användningen av historiska personer och religiösa symboler i samtida politiska syften var i sig inte något nytt, konstaterar Berglund. Jeanne d’Arc, som användes som symbolfigur för olika frihetsrörelser redan under 1700- och 1800-talen, och även i de brittiska suffragetternas rösträttskamp i 1900-talets början, är kanske det främsta exemplet. I Sverige rådde under början av 1900-talet något av en heliga Birgitta-boom – hon lyftes fram som en portalfigur i både kyrkliga och icke-kyrkliga sammanhang. Lydia Wahlström hade själv publicerat en biografi om helgonet 1905 och framställt henne i nationalistisk och patriotisk dager. Det låg då nära till hands, när rösträttskampen intensifierades under 1910-talet, att framställa heliga Birgitta som en radikal föregångare för tidens rösträttskämpar.

Josefin Hägglund lyfter i sin artikel fram en inte okänd men i forskningen ofta förbisedd aspekt av kampen för kvinnlig rösträtt, nämligen den roll som manliga politiker och opinionsbildare spelade i den. Mot bakgrund av samhällets demokratisering och liberala politikernas engagemang för demokratiutveckling i stort under 1800-talets andra del lyftes kvinnofrågor, och däribland frågan om kvinnors politiska rösträtt, upp på den politiska arenan. En av dessa

män, och den kanske mest välkända, var den liberale och sedermera socialdemokratiska riksdagsmannen Carl Lindhagen. Han var jurist, fick sin politiska skolning i Föreningen för gift kvinnas äganderätt i början av 1890-talet och blev med tiden en av de främsta manliga förkämparna för rösträttsreformen. Lindhagen uppträdde i riksdagen som en flitig motionär i kvinnofrågor och Josefin Hägglund analyserar hur både hans demokratisyn och hans syn på kvinnors rösträtt utvecklades och förändrades under hans mer än fyra decennier långa riksdagskarriär. Hägglunds artikel visar på ett intressant sätt att rösträttsreformen – i Lindhagens vision och tal om kvinnofrågor – ingick i ett större idépaket om demokrati och lika rättigheter i det tidiga 1900-talets Sverige. I denna vision ingick – något som känns framåtblickande och aktuellt än idag – att rösträtt för kvinnor på intet sätt var en slutpunkt utan snarare en startpunkt för en bredare och fördjupad diskussion om samhällsutveckling och demokrati.

Ulla Manns text rör nutidens minnespolitik rörande feminism, jämställdhet och genus. Texten analyserar nationellt minnesskapande kring demokrati och genus genom en studie av den svenska riksdagens firanden av kvinnors rösträtt. Riksdagsjubileerna 1969, då 50-årsminnet uppmärksammades, 1994 då riksdagen firade 75 år av kvinnors rösträtt samt det större demokratijubileet 2018–2022, i vilket firandet av kvinnors rösträtt ingick, jämförs och sätts i sin historiska och samtida feministiska kontext utifrån ett minnespolitiskt perspektiv. Paradoxalt nog visar studien att den nationella självbilden om dagens Sverige som ett jämställt och genusmedvetet land, som riksdagen producerar, i lägre grad än väntat inkorporerat genus i minnesproduktionen när den kvinnliga rösträtten firade hundra år jämfört med tidigare högtidlighållanden i riksdagen.

Till sist har vi inkluderat en artikel som inte handlar om Sverige, men som är intressant för svenska läsare på grund av anknytningen till Alva Myrdals diskussion om kvinnors rösträtt i USA och till Simone de Beauvoirs klassiska analys av kvinnors underordning i *Det andra könet*. Kathryn Sophia Bells artikel placerar rösträttsfrågan i ett internationellt, historiografiskt och kritiskt minnespolitiskt perspektiv. Bell argumenterar – med hjälp av närläsning

och svarta feministers kritik av Myrdal och de Beauvoir – mot deras berättelser. ”A Parallel to the Negro Problem” publicerade Myrdal 1944, som bilaga till det banbrytande forskningsprojektet om amerikanskt rasförtryck, *An American Dilemma*, som maken Gunnar Myrdal ledde i början av 1940-talet.²⁷ Deras tolkningar har, tillsammans med liknande narrativ, levt vidare i den europeiska feminismens kollektiva minne, menar Bell, inte minst genom de Beauvoirs bok. Bell kritiserar Myrdals och de Beauvoirs analogiserande angreppssätt och menar att de antingen varit okunniga om svarta kvinnors aktivism, eller förhållit sig till den på ett sätt som bör diskuteras. Genom att visa hur både svarta kvinnor – aktivister såväl som forskare – kritiskt har granskat och skrivit om abolitionist- och kvinnorörelsen, visar Belle på behovet av svarta feministiska korrektiv till en vit historieskrivning, en historia som inte bara varit partiell utan också empiriskt felaktig.

Hur det talades och än idag talas om kvinnors rösträtt och politiska medborgarskap handlar i hög grad om makt, som artiklarna i denna antologi visar. Det handlar om olika maktordningars samverkan, om kvinnors förmåga att i olika tider och på olika platser kunna ta ordet, lära sig tala i offentligheten, om möjligheter att använda ord som redskap för politisk, symbolisk och diskursiv makt, och tvärtom. Det handlar också om ord och röster som använts för att häckla, misstänkliggöra och ifrågasätta feministiska krav och kvinnors rätt till politiskt medborgarskap, agens och självbestämmande. Talet om kvinnors rösträtt handlar därtill om mäns förmåga och vilja att tala i kvinnors sak och, slutligen, det handlar om hur vi minns och berättar vår historia.

²⁷ Projektet *An American Dilemma* initierades och finansierades av en stor filantropisk stiftelse, Carnegie Corporation. Bells kritik av Alva Myrdals arbete anknuter således till den vidare kritiken av *An American Dilemma* och till diskussionen om hur vita filantroper haft makten att forma diskursen kring ras och ojämlikhet, och på så sätt marginaliserat svarta röster. Se t.ex. Maribel Morey, *White Philanthropy: Carnegie Corporation's An American Dilemma and the Making of a White World Order* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2021).

Litteratur

- Annell, Cecilia. *Begärets politiska potential: feministiska motståndsstrategier i Elin Wagners Pennskaftet, Gabriele Reuters Aus Guter Familie, Hilma Angered-Strandbergs Lydia Vik och Grete Meisel Hess Die Intellektuellen*. Lund: Ellerströms, 2016.
- Bengtsson, Åsa. *Nyktra kvinnor: folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*. Göteborg: Makadam, 2011.
- Berg, Annika och Martin Ericsson, red. *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921*. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2021.
- Berling Åselius, Ebba. *Rösträtt med förhinder: rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2005.
- Björkenlid, Bertil. *Kvinnokrav i manssamhälle: rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902–21*. Uppsala: Uppsala universitet, 1982.
- Borgström, Eva. ”Emancipation och evolution: Ellen Key och den villkorade kärleken”. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 25, nr. 3 (2004), 7–22.
- Borgström, Eva, och Hanna Markusson Winkvist, red. *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum: kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*. Stockholm: Appell förlag, 2018.
- Carlsson, Christina. *Kvinnosyn och kvinnopolitik: en studie av svensk socialdemokrati*. Lund: Arkiv, 1986.
- Carlsson Wetterberg, Christina. – *bara ett öfverskott af lif – en biografi om Frida Stéenhoff (1865–1945)*. Stockholm: Atlantis, 2010.
- Florin, Christina. *Kvinnor får röst: kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* (Stockholm: Atlas, 2006).
- Florin, Christina. ”Visioner, rörelser och rösträtt: en resa i tiden”. I *Rösträttens århundrade: kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson och Lena Wängnerud, 29–63. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2018.
- Florin, Christina, och Josefin Rönnbäck. ”Gamla och nya rum: kvinnorösträttsrörelsen som bildningsprojekt”. I *Rösträtten 80 år: forskarantologi*, red. Christer Jönsson, 13–32. Stockholm: Justitiedepartementet, 2001.
- Florin, Christina, och Kvarnström, Lars: ”Inledning: Kvinnor på gränsen till medborgarskap”. I *Kvinnor på gränsen till medborgarskap: genus, politik och offentlighet 1800–1950*, red. Christina Florin och Lars Kvarnström, 13–40. Stockholm: Atlas akademi, 2001.
- Freidenvall, Lenita, och Josefin Rönnbäck. ”Inledning: bortom rösträtten”. I *Bortom rösträtten: kön, politik och medborgarskap i Norden*, red.

- Lenita Freidenvall och Josefin Rönnbäck, 7–34. Huddinge: Samtids-historiska institutet, Södertörns högskola, 2011.
- Holgersson, Ulrika, och Lena Wängnerud. ”Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin”. I *Rösträttens århundrade: kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson och Lena Wängnerud, 17–25. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2018.
- Holgersson, Ulrika, och Lena Wängnerud, red. *Rösträttens århundrade: kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2018.
- Hägglund, Josefin. *Demokratin stridslinjer: Carl Lindhagen och politikens omvandling, 1896–1923*. Huddinge: Södertörn doctoral dissertations, 2023.
- Knutsson, Ulrika. *Den besvärliga Elin Wägner*. Lund: Historiska media, 2020.
- Lundström, Markus. ”’The Ballot Humbug’: Anarchist Women and Women’s Suffrage”. *Moving the Social: Journal of Social History and the history of social movements* 66 (2021): 111–124.
- Manns, Ulla. *Den sanna frigörelsen: Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1997.
- Manns, Ulla. ”Minnet av kvinnors rösträtt: jubileer och aktivister formar historien”. I *Rösträttens århundrade: kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, red. Ulrika Holgersson och Lena Wängnerud, 179–193. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2018.
- Manns, Ulla. *Upp systrar, väpnat er! Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism*. Stockholm: Atlas akademi, 2005.
- Melby, Kari, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck, och Christina Carlsson Wetterberg. *Inte ett ord om kärlek: äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*. Göteborg: Makadam, 2016.
- Morey, Maribel. *White Philanthropy: Carnegie Corporation’s An American Dilemma and the Making of a White World Order*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2021.
- Purvis, June, och June Hannam, red. *The British Women’s Suffrage Campaign: National and International Perspectives*. London: Routledge, 2021.
- Purvis, June, och Sandra Holton, red. *Votes for Women*. London: Routledge, 2000.
- Qvarnström, Sofie. *Motståndets berättelser: Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*. Hedemora/Möklinta: Gidlunds förlag, 2009.
- Rönnbäck, Josefin. *Politikens genusgränser: den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*. Stockholm: Atlas Akademi, 2004.

- Svanström, Yvonne. *Offentliga kvinnor: prostitution i Sverige 1812–1918*. Stockholm: Ordfront, 2006.
- Wahlström, Lydia. *Den svenska kvinnorörelsen: historisk översikt*. Stockholm: Norstedts, 1933.
- Wahlström, Lydia. *Den svenska kvinnorörelsen: översikt*. Studentföreningen Verdandi småskrifter 422, 1939.
- Wahlström, Lydia. *Den svenska kvinnorörelsen: öfversikt af dess uppkomst och utveckling*. Stockholm: Norstedts, 1904.
- Wetterberg, Christina Carlsson. – *bara ett öfverskott af lif – en biografi om Frida Stéenhoff (1865–1945)*. Stockholm: Atlantis, 2010.
- Wikander, Ulla. *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950: genus, makt och arbetsdelning*. Stockholm: Atlas, 2006.
- Wägner, Elin. *Väckarklocka*. 1941; Stockholm: Proprius, 1990.